

ROZDZIAŁ I

TEORIA, AKTORZY, PIERWSZE KONTAKTY

1.1. Zagadnienie „współpracy tajnych służb” – rozważania teoretyczne¹

Analiza wymienionego w podtytule pojęcia wiąże się nierozdzielnie z pytaniem o jego prawdziwość. Szereg opracowań, poświęconych zarówno teorii² jak i praktyce kooperacji służb określanych umownie mianem „specjalnych”³, omawia z jednej strony konkretne formy wspólnego działania tychże. Z drugiej strony, logika funkcjonowania wspomnianych instytucji wywołuje wątpliwości wobec istnienia czegoś takiego jak „współpraca” między nimi. Istnienie takowej stoi w sprzeczności co do celów, które służby te mają realizować. Mimo względnie ograniczonej dostępności źródeł⁴, w tym najważniejszych, a więc dokumentów wytworzonych przez tajne służby, dostarczają one wielu informacji o tym, że deklarowana nominalnie „współpraca” była traktowana jako instrument wymierzony przeciwko instytucji, z którą oficjalnie kooperowano, względnie deklarowano, także w formie umów, współpracę albo zobowiązania sojusznicze.⁵ Argumentów na temat dysonansu pomiędzy teorią a implementacją współpracy dostarczają również, formułowana po 1989 r. przede wszystkim w krajach anglosaskich, teoria współdziałania tajnych służb, jak również podstawy

---

¹ W podrozdziale 1.1. autor zdecydował się wyjątkowo na zachowanie angielsko- i niemieckojęzycznych definicji, zwrotów oraz fragmentów źródeł. Dokonał tego celem podkreślenia różnic terminologicznych oraz uniknięcia zniekształceń w oryginalnej terminologii.

² *Intelligence in the Cold War. Organisation, Role and International Cooperation*, red. L.Ch. Jenssen, O. Riste, Oslo 2001, s. 21.

³ Por. J.T. Richelson, *The Ties that Bind*, Boston 1985; J.G. Blight, D.A. Welch, *Intelligence and the Cuban Missile Crisis*, London 1998. Por. także: *Knowing your Friends, Intelligence Inside the Alliances and Coalitions from 1914 to the Cold War*, red. M.S. Alexander, London 1998.

⁴ *Ibidem*, s. 135.

⁵ Por. Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina, KGB w Europie i na Zachodzie*, Warszawa 2001, s. 800.

prawne regulujące „współpracę międzynarodową”⁶ tychże w niektórych państwach.

Analiza pojęcia „współpracy” wymaga na wstępie określenia tego, czym są, były i czemu miały służyć tajne służby, a także w jaki sposób formułuje się kryteria ich profesjonalizmu. Zestawienie tego z definicją „współpracy” zaczerpniętą z nauk społecznych oraz językoznawstwa ułatwia ukazanie sprzeczności między zasadami mieszczącymi się w tymże pojęciu a istotą pracy służb tajnych i ich „etyką”, a dokładniej jej brakiem. Z powyższego można wyprowadzić tezę, iż „współpraca” to działanie tajnej służby skierowane wobec podobnej sobie organizacji podporządkowanej władzom innego państwa, niezależnie od tego, czy jest ona/ono definiowane jako: zaprzyjaźnione, neutralne, obce, względnie wrogie⁷. Działanie to przybiera różnorakie formy. Z reguły uważa się za nie: utrzymywanie oficjalnych kontaktów, wymianę informacji, udzielanie pomocy wszelkiego rodzaju, w tym materialnej, a także, w określonych przypadkach, prowadzenie wspólnych operacji. Celem wspomnianych działań jest maksymalizacja własnych korzyści jak najmniejszym kosztem. Ponadto istnienie w relacjach pomiędzy służbami zachowań określanych przez nie oficjalnie jako „współpraca” nie oznacza, że uznają one siebie za partnerów, ufają sobie, a tym bardziej nie prowadzą wobec siebie działań ofensywnych. Przez te ostatnie rozumiane jest szpiegostwo, względnie każda inna praca skierowana na szkodę tej służby bądź państwa, które reprezentuje. W wielu przypadkach tzw. „współpraca” była instrumentem mającym ułatwić rozpoczęcie, względnie rozszerzenie prowadzonych do tej pory działań ofensywnych. Tezę tą dokumentowały zarówno ujawnione źródła, jak i literatura naukowa dotycząca relacji tajnych służb, zarówno z okresu II wojny światowej, jak i po 1945 r.⁸ Zgromadzone tam dowody świadczące o tym, że „współpraca” była niczym innym jak tylko instrumentem walki wywiadowczej zorientowanym na ochronę własnych interesów, uzupełnia memuarystyką. Choć ze zrozumiałych względów musi być ona traktowana sceptycznie, jako albo celowa dezinformacja, albo też forma prezentacji subiektywnego i wygodnego dla siebie punktu widzenia autorów, z reguły byłych oficerów tajnych służb⁹, powieliła ona przekonanie o nieufności i walce między służbami pomimo intensywnych wzajemnych kontaktów i/lub deklarowanej oficjalnie współpracy.

---

⁶ Oryginalny zwrot „internationale Zusammenarbeit” używany jest przez Niemiecki Federalny Urząd Ochrony Konstytucji dla określenia własnych relacji z innymi służbami specjalnymi.

⁷ Mianem służby obcej/ wrogiej określa się „służbę, której praca wywiadowcza skierowana jest na służbę wywiadowczą danego kraju lub w danym kraju działalność tej służby wrogiej jest karalna”. Ważne przy tym jest stwierdzenie, że określenie „służby wrogiej” jest wyłączną funkcją polityki państwa. I tylko jego najwyższe organa, ale nie kierownictwo służb specjalnych, ma, przynajmniej w teorii, prawo określenia, jaka służba jest wroga bądź nie. Por. H. Roewer, S. Schäfer, M. Uhl, *Lexikon der Geheimdienste im 20. Jahrhundert*, München 2003, s. 160.

⁸ J.I. Walsh, *The international politics of intelligence sharing*, New York 2010, s. 14.

⁹ Np. *Die Sicherheit. Zur Abwehrarbeit des MfS.*, t. 1, red. R. Grimmer, Berlin 2003.

Czym jest tajna służba? Jakie są jej cele, zasady postępowania i metody działania? Literatura poświęcona temu zagadnieniu zawiera kilkanaście rodzajów jej definicji. Doprowadziły one do powstania, zarówno w języku potocznym, jak i w dyskursie naukowym, pojemnych znaczeniowo określeń. Dla przykładu zwrot *Intelligence*, kojarzony przede wszystkim z wywiadem, jest używany jako synonim wojskowych i cywilnych tajnych służb¹⁰. Najlepiej wspomnianą dowolność nazewnictwa ukazują próby opisanie w angielskojęzycznych publikacjach na temat tajnych służb tego, czym były ministerstwa będące w centrum zainteresowań niniejszej pracy, tj. MSW i MfS. Te ostatnie potrafiono określić w tym samym opracowaniu jako: „służbę informacyjną” oraz „tajną policję”¹¹. Uznawano je także za: *the vast security and intelligence apparatus of the GDR*¹², *offensive and defensive intelligence and security network*¹³ lub też *East German Intelligence*. Przy okazji Główny Zarząd Wywiadu MfS opisano jako: *external branch of East German Intelligence*. W rozwinięciu tegoż opisu dodawano zaś, że *it* (MfS – przyp. T.J.) *is modelled on the KGB and acts as a surrogate for that organisation. It carried out the KGB functions of repression at home and espionage and subversion abroad*¹⁴. W przypadku MSW PRL nie rozróżniano wewnętrznej struktury resortu, naprzemiennie posługując się określeniem MSW bądź SB. Ponadto najczęstszym określeniem dla polskich służb było *secret intelligence*¹⁵.

Z uwagi na wieloznaczność opisu definicja tajnej służby musi odnosić się do jej *meritum* działania, miejsca, w którym działa, jak i systemu politycznego, względnie państwa, które reprezentuje. Jako tajną służbę określa się: „wyspecjalizowaną instytucję państwową, pracującą w sposób tajny i działającą na rzecz bezpieczeństwa państwa. W jej skład wchodzi: wywiad, kontrwywiad jak i wewnętrzne służby bezpieczeństwa”¹⁶. Podstawową cechą tajnej służby, a w szczególności wywiadu, miała być wedle twórcy powyższej definicji elitarność. Wskazywał on także na fakt, że ochrona interesów państwa, względnie grupy osób sprawujących kontrolę nad daną służbą, ma nadrzędny charakter nad jej kontaktami¹⁷. Nie ma w jej pracy miejsca na ochronę czy też pomoc innym, także dlatego, że w swoich poczynaniach służby nie są związane ani etyką, ani też przepisami prawa. Tego faktu nie zmienia podział na różnice w działaniu

¹⁰ Na problem używania ogólnych pojęć w definiowaniu tajnych służb zwraca uwagę w swojej pracy W. Laqueur, *A world of secrets. The uses and limits of intelligence*, Ney York 1985, s. 38.

¹¹ H. Roewer, S. Schäfer, M. Uhl, *op. cit.*, s. 160 i 295.

¹² J. Adams, *Historical Dictionary of German Intelligence*, Lanham-Maryland 2009, s. 302.

¹³ R. Deacon, *Spyclopaedia. An encyclopaedia of spies, secret services, operations, jargon and all subjects related to the world of espionage*, London 1988, s. 26.

¹⁴ Ch. Dobson, R. Payne, *The dictionary of espionage*, London 1984, s. 193.

¹⁵ R. Deacon, *op. cit.*, s. 46.

¹⁶ Z. Siemiątkowski, *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2010, s. 31.

¹⁷ Teoretycy tajnych służb wskazują także na optymalizację interesów państwa jako istotę działania tajnych służb. Por. *Intelligence Theory: Key Questions and Debates*, red. P. Gill, New York 2009, s. 8.

służb reprezentujących państwa o odmiennych systemach politycznych oraz kategoryzacja na zewnętrzne i wewnętrzne.

Podobnie pojęcie „tajnej służby” definiują autorzy reprezentujący nauki prawne. Obok wspomnianych już atrybutów, tj. tajności, wskazywali oni na powiązanie instytucjonalne z najwyższym kierownictwem państwa, obowiązek zdobywania dla niego informacji *stricte* politycznych oraz wpływu względnie szkodenia przeciwnikom tegoż kierownictwa zarówno na obszarze własnego terytorium, jak i poza nim¹⁸.

Niewątpliwie w państwie demokratycznym tajne służby mają za zadanie ochronę jego konstytucyjnych podstaw, tj. praw i wolności obywateli. Ich działania reguluje ustawa. Podlegają one kontroli parlamentarnej¹⁹. Są oddzielone od policji. Nie posiadają uprawnień wykonawczych i prokuratorskich. Istnieje w nich wyraźny podział na tajne służby wewnętrzne (pracujące na terytorium swojego kraju) i zewnętrzne (pracujące poza jego granicami). W systemach totalitarnych panowała sytuacja odwrotna. Służba tajna była jednolitą organizacją, skupiającą w sobie funkcje wywiadowcze, kontrwywiadowcze, policyjne, prokuratorskie, sądownicze i penitencjarne. Jej celem nie była ochrona demokracji, ale możliwie najszersza inwigilacja społeczeństwa oraz ściganie i eliminacja wszystkich tych, którzy przeciwstawiali się monopolowi władzy bądź jej reprezentanta – w większości przypadków monopolistycznej partii rządzącej i/lub sił zbrojnych²⁰. Mechanizmy kontroli nad tajnymi służbami w państwach totalitarnych albo nie istniały, albo były ograniczone, w większości z uwagi na sprawowanie przez osoby nimi kierujące także funkcji kierowniczych w gremiach odpowiadających za ów nadzór. Wszystko to nie wpływało jednak na podstawę pracy tajnej służby – a więc pracy na rzecz własnego państwa i jego decydentów, kimkolwiek by oni nie byli, a nie współpracy z innymi podobnymi do siebie organizacjami, chyba że służyło to realizacji interesu służby albo celu definiowanego jako wyjątkowy. Przeważnie było nim rozstrzygnięcie na swoją korzyść konfliktu zbrojnego albo sytuacji, w której bezpośrednio zagrożone były żywotne interesy państwa, np. jego integralność terytorialna.

Co oznaczały zwroty: „praca na rzecz własnego państwa” oraz „działanie na rzecz bezpieczeństwa państwa”? W świecie anglojęzycznym rozumie się pod nimi przede wszystkim zbieranie informacji na temat możliwych zagrożeń: zewnętrznych i wewnętrznych. Korzystając z amerykańskiej terminologii przyjmuje się np., że: *Domestic Intelligence has a distinct, specialized mission. Its goal is to provide officials with better situational awareness of potential threats within the US. In this respect it is different from foreign intelligence, which grapples with threats outside the US*²¹.

¹⁸ P. Spitzer, *Die Nachrichtendienste Deutschlands und die Geheimdienste Russlands – ein Vergleich*, Berlin 2011, s. 11.

¹⁹ T. Kornblum, *Rechtsschutz gegen geheimdienstliche Aktivitäten*, Berlin 2011, s. 328.

²⁰ *Konspiration als Beruf. Deutsche Geheimdienstchefs im Kalten Krieg*, red. D. Krüger, A. Wagner, Berlin 2003, s. 8.

²¹ *Analyzing Intelligence. Origins, Obstacles and Innovations*, red. R.Z. George, J.B. Bruce, Washington D.C. 2008, s. 281.

Przedstawiony opis winny być uzupełniony stwierdzeniem, że obok przewidywania zagrożeń w kompetencjach tajnych służb leżała także ich eliminacja. Ponadto, proces zdobywania informacji o domniemanych zagrożeniach był, szczególnie w państwach totalitarnych, pretekstem do stworzenia rozbudowanego aparatu terroru/inwigilacji w celu maksymalizacji możliwości kontroli i ograniczenia niezależnych postaw wewnątrz społeczeństw.

Na inny aspekt celu pracy tajnych służb zwracają uwagę teoretycy z anglojęzycznych ośrodków analitycznych. Ich zdaniem dla obu rodzajów służb, tj. zewnętrznej i wewnętrznej, najważniejsza miała być, obok zachowania tajności, potrzeba zrozumienia tego, co się dzieje w środowisku, w jakim przyszło im działać, a także wpływ na to środowisko. Odnoszą się oni przede wszystkim do wywiadu (*Intelligence*), uznając go za: *secret state activity designed to understand or influence foreign entities*²². O współpracy z innymi służbami działającymi w tym środowisku, podobnie jak we wcześniejszych definicjach, nie ma mowy. Mowa jest natomiast o oczekiwaniach wobec tajnych służb i określeniu kategorii oceny ich skuteczności. I tak cele służb tajnych to:

1. *Identify points of opportunity for intervention that might change the state of affairs in some way, especially before a conflict;*
2. *Help states attain a comparative advantage in decisionmaking;*
3. *Protect the state and its citizens to maximize security;*
4. *Optimize resources;*
5. *Integrate information to enhance understanding.*

Profesjonalizm tajnej służby ten sam autor mierzy trafnością odpowiedzi na następujące pytania:

1. *Customer satisfaction: was intelligence timely and was the level of detail adequate?*
2. *What was the impact of intelligence? Did it lead to significant changes in or evaluation of policy?*
3. *How well is the information flowing through the system?*
4. *What level of access does the Intelligence Circle²³ have to the policymakers and are they listening?*
5. *Has risk been reduced for decisionmakers?*²⁴

Osobną kategorią w definiowaniu tajnej służby jest wspomniany już wywiad (*Intelligence*) określany także mianem szpiegostwa. Jest to forma pracy tajnej

---

²² G.F. Treverton, *Toward a Theory of Intelligence. Workshop Report*, Santa Monica CA 2006, s. 7.

²³ W skrócie można określić go mianem procedury prowadzącej do uzyskania informacji wywiadowczej: składa się nań: planowanie zapotrzebowania na dane, zdobywanie nieopracowanych informacji, przetwarzanie ich na dającą się wykorzystać formę, analiza prowadząca do ich porównania i skondensowania w formę możliwą do przekazania odbiorcom oraz wyciągnięcie wniosków zmierzających do poprawy własnego działania jak i działania odbiorcy informacji. Por. <https://www.cia.gov/kids-page/6-12th-grade/who-we-are-what-we-do/the-intelligence-cycle.html>. Dostęp: 28.12.2013 oraz *Polskie służby specjalne. Słownik*, red. K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2011, s. 53.

²⁴ G.F. Treverton, *op. cit.*, s. 28.